

(4)

Conference Proceedings – Part 2

International Multidisciplinary E- Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building

(CYAINB-2021)

11- to 13- October 2021

Organised by

Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce, Home
Economics, Chemistry, Botany and Mathematics]
Shetkari Shikshan Sanstha's
Arts, Commerce & Science College, Marogaon Dist. Yavatmal, Maharashtra,
India

In Association With
International Journal of Scientific Research in Science and Technology

Print ISSN: 2395-6011 Online ISSN : 2395-602X

Volume 9, Issue 5, September-October-2021
International Peer Reviewed, Open Access Journal

Published By

 **TECHNO SCIENCE
ACADEMY**
[www.technoscienceacademy.com]

Impact Factor - 7.214

PRINT ISSN : 2395-6011
ONLINE ISSN : 2395-602X

CONFERENCE PROCEEDINGS

**International Multidisciplinary
E-Conference On Contribution of
Various Aspects In Nation Building**

Date : 11th to 13 th October 2021

Organised by

**Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce,
Home Economics, Chemistry, Botany and Mathematics]
Shetkari Shikshan Sanstha's
Arts, Commerce & Science College, Maregaon Dist.
Yavatmal, Maharashtra, India**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC
RESEARCH IN
SCIENCE & TECHNOLOGY**

VOLUME 9 - ISSUE 5 , SEPTEMBER-OCTOBER-2021

Email : editor@ijsrst.com Website : <http://ijsrst.com>

PRINCIPAL
Dr. M. K. Umathe College
Nagpur - 440022

Index

Sr No	Article/Paper	Page No
1	संतसाहित्य आणि परिवर्तनवाद प्रो.डॉ.चारुशिला राजेश्वर रुमाले	1-6
2	स्त्री संत साहित्यातील सामाजिक बंडखोरी डॉ. पद्मरेखा धनकर	7-12
3	मराठी साहित्यातील बदलते प्रवाह प्रा.रिता द. वाळके (डंभाळे)	13-16
4	थेरीगाथा : जागतिक स्त्रीवादी साहित्याची प्रेरणा प्रा. डॉ. विष्णुजीत कांबळे	17-22
5	स्त्रीप्रतिमा : एकआकलन प्रा. डॉ. गजानन गोपाळराव हेरोळे	23-25
6	परिवर्तनाचे वाटसरु माधुरी मनोहरराव पाटील	26-28
7	राष्ट्रबांधनीसाठी राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या भजनाचे योगदान प्रा.डॉ. अन्नपूर्णा अ. चौधरी	29-31
8	'उपरा' स्वकथानातील जीवनवास्तव दीपक महाजन	32-33
9	संतसाहित्य आणि राजकीय परिवर्तन प्रा. डॉ. प्रदीप राऊत	34-38
10	भाषिकविविधता : भारतीय वाङ्मयाची उत्क्रांती सुचिता एस. ढेरे.	39-40
11	तुकारामांच्या साहित्यातील अस्तित्वभान व विश्वात्मकता रेणुकादास उबाळे	41-45
12	राष्ट्रसंतांच्या विचारातील परिवर्तनवाद डॉ. आर. आर. दिपटे	46-49
13	संत साहित्य आणि परिवर्तन डॉ. श्रीकांत डी. पानघाटे	50-55
14	कर्मयोगी गाडगेबाबा यांच्या विचारातील प्रबोधन क्षमता डॉ. श्रीकृष्ण वामन पदमणे	56-58
15	संत तुकाराम : एक सामाजिक परिवर्तनवादी संत नवाजी गेंदलाल घरत	59-63

32	औद्योगिकीकरण प्रा. डॉ. के. जी. राजपूत	161-164
33	भारतातील शहरीकरणाची प्रवृत्ती व समस्या प्रो. मनोहर रामचंद्र चौधरी	165-174
34	किशोरावस्थेतील (वयोगट 12 ते 15 वर्ष) बदलतेपालक-बालकरसंबंध कु. रूपाली सुभाषराव कणसे	175-181
35	भारतामध्ये कुपोषण : कारणेआणिउपाय डॉ. कविता आर. बोरकर	182-186
36	कुपोषण डॉ.अर्चना आ. निखाडे	187-191
37	मानवी जीवनात पोषक घटकांचे महत्त्व प्रा. डॉ. मिनाक्षी कांबळे	192-195
38	"मानव विकासात पोषक घटकांची आवश्यकता" प्रा. डॉ. पल्लवी शामसुंदर देशमुख	196-202
39	देशाच्या विकासात गृहअर्थशास्त्राची भूमिका प्रा. डॉ. साधना डी. वाघाडे	203-208
40	नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांच्या आहार विषयक समस्या प्रा.डॉ. संगीता घुईखेडकर	209-213
41	नोकरदार महिलांचे आरोग्य आणि आहार डॉ. प्रा. स्मिता गजभिये	214-220
42	शाब्दतविकास ध्येये आणि भारताची स्थिती डॉ. माधुरी किषनराव तानुरकर	221-224
43	भारतात ई-कॉमर्सचा विकास प्रा. डॉ. जया सवाई थूल	225-229
44	मानवी जीवनात पोषणाची भूमिका- एकचिंतन डॉ. वैशाली मेश्राम	230-233
45	नौकरी करणाऱ्या महिलांचा मानसीक ताण व आरोग्याच्या समस्या प्रा. डॉ. कु. उषा नानाजी राखुंडे	234-238
46	वं.राष्ट्र संतांचे संतत्व, व्यक्तिमत्व आणि कार्य प्रा. सौ. धनश्री लोकचंद्र राणे	239-242
47	कुपोषण एक जटिल समस्या Dr. Vibha C. Ghodkhande	243-246
48	मानवीजीवनामध्ये पोषक घटकांचे महत्त्व लेखक डॉ. विद्या धर्मेश धुव	247-251
49	सविनय कायदेभंग चळवळीमध्ये स्त्रियांचे योगदान. पूजा हिरामण गांगोडे	252-255

भारतामध्ये कुपोषण : कारणे आणि उपाय

डॉ. कविता आर. बोरकर

सहयोगी प्राध्यापक

गृहअर्थशास्त्र विभाग

डॉ. एम.के. उमाटे कॉलेज,

भामटी, रिंग रोड, नागपूर २२.

भारत देश हा विकसनशील देश आहे. त्यामुळे विकासाची प्रक्रिया ही निरंतर सुरू आहे. मात्र या विकासामध्ये अनेक गोष्टीमुळे अडथळे निर्माण होत आहेत. आपल्या देशातील अनेक चालीरीती व रूढीपरंपरा वर्षानुवर्षे समाजामध्ये व प्रत्येक माणसाच्या मनामध्ये रूजलेल्या आहेत. त्यामुळे नविन ज्ञान, नविन विचार स्वीकारायला मन आणि समाज सहजासहजी तयार होत नाही. त्यामुळे प्रत्येक क्षेत्रातील विकासाला जी गती प्राप्त व्हायला पाहिजे व त्यातून जी प्रगती व्हायला पाहिजे ती पाहिजे तशी होत नाही. म्हणूनच आपला देश महासत्ता होण्यामध्ये अडचणी येत आहे. आपल्या समाजाला अनेक बाजूंनी कीड लागली आहे. ही कीड आतून समाजाला पोखरून खात आहे.

कुपोषण, गरीबी, हुंडापद्धती, भ्रूणहत्या, जातीयवाद, आदिवासी भटक्यांवर होणारे अन्याय-अत्याचार व त्यांना मुख्य प्रवाहात सामील न करून घेता त्यांना वेगळे ठेवण्याचे षडयंत्र, जातीयतेमध्ये तेढ निर्माण करण्याचे निच राजकारण, भ्रष्टाचार ह्य सर्व गोष्टी विकासाला मारक आहेत.

विकसनशील राष्ट्र अशा स्वरूपाचे भारताचे स्वप्न असतांना दारिद्र्य, कुपोषण, बेरोजगारी इत्यादी समस्या अजूनही देशात मोठ्य प्रमाणावर आहेत. महाराष्ट्रात ३० टक्क्यांहून अधिक जनता दारिद्र्यरेषेखाली आहे. राज्यातील आदिवासी भागात बालकांच्या कुपोषणाचा भीषण प्रश्न आहे. भारताला आर्थिक महासत्ता म्हणून बघायचे असेल तर कुपोषणाची समस्या युद्धपातळीवर प्रयत्न करून दूर करणे आवश्यक आहे.

बालकांचे संगोपन म्हणजे उत्तम पालन-पोषण, त्यांचा सर्वांगीण विकास व त्याला प्रेम आणि संरक्षण देणे होय. असे असतांना आई-वडिल दोघेही नोकरी, व्यवसाय किंवा काम करायला घराबाहेर जात असतील तर त्यांच्या विपरीत परिणाम बालसंगोपनावर झाल्याशिवाय राहत नाही.

आदिवासी लोकांना अतिदारिद्र्यमुळे आपल्या पाल्यांकडे लक्ष द्यायला वेळ मिळत नाही. मुलांचे उत्तम संगोपन व्हावे याला आदिवासी समाजात दुय्यम स्थान आहे. आई-वडिल दोघेही रोजगारासाठी दिवसभर बाहेर जात असल्यामुळे आई-वडिल असूनही मुले अनाथ असतात तर घर असूनही बेघर असतात, अशी परिस्थिती बघावयास मिळते. कुटूंबाची आर्थिक हलाखीची स्थिती, अंधश्रद्धा, अज्ञान, अनिष्ट रूढी व परंपरा, उदासिनता इत्यादी कारणांमुळे आदिवासींमध्ये बालकांच्या कुपोषणाचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढत आहे.

भारतीय चिकित्सा अनुसंधान समितीने नवी दिल्लीतील कुपोषित बालकांचे सर्वेक्षण केले असता भारतात ५ वर्षाखालील जवळपास ७५ लाख मुलांना कुपोषणामुळे अंधत्व आलेले आहे. व मुलांमध्ये 'अ' जीवनसत्वाचा अभाव दिसून येतो, असा निष्कर्ष काढण्यात आला.

लियॅंग व इतर (१९६७) यांनी इंडोनेशियन बालकांचे अध्ययन केले. त्यात सारख्या वयाच्या कुपोषित व सामान्य बालकांची तुलना करतांना कुपोषित बालकांमध्ये सामान्य बालकांच्या तुलनेत 'अ' जीवनसत्वाचा अभाव दिसून आला. कुपोषित बालकांची बौद्धिक पातळी ही सामान्य बालकांच्या तुलनेत कमी दिसून आली.

भारत सरकारच्या आकडेवारीनुसार (NNMB 2002) ग्रामीण भागात ७.२% व आदिवासी भागात १४% मुले तीव्र कुपोषित आहेत. महाराष्ट्र राज्यात जवळपास ८ लक्ष बालके तीव्र कुपोषित तर ३२ लक्ष बालके मध्यम कुपोषित आहेत. आदिवासी भागातील बालकांत कुपोषणाचे प्रमाण फार जास्त असून ग्रामीण महाराष्ट्रातील बालकापेक्षा दुप्पट आहे.

कुपोषण म्हणजे काय?

“कुपोषण म्हणजे भोज्य तत्त्वे गुण आणि परिमाणाने अपर्याप्त किंवा आवश्यकतेपेक्षा जास्त प्रमाणात उपयोगात आणल्याने शरीरावर जे हानीकारक परिणाम होतात अशी शारीरिक स्थिती होय.”

अपर्याप्तचा अर्थ एक किंवा अधिक पोषक तत्त्वे शारीरिक आवश्यकतेपेक्षा कमी प्रमाणात मिळतात त्यावेळी अपर्याप्त पोषण संभवते. भारतातील कुपोषण हे अपर्याप्त पोषणामुळे निर्माण झालेली समस्या होय.

कुपोषणाची कारणे :

- गरीबी
- अपूरा व कमी प्रतीचा आहार
- आहाराविषयी व मुलांच्या पोषणाविषयी गैरसमजुती व अंधश्रद्धा
- अपत्य संख्या जास्त असल्याने मुलांकडे दुर्लक्ष
- संसर्गजन्य आजार
- दोन मुलांमध्ये कमी अंतर
- स्तनपान न देणे
- अत्यवयात विवाह
- आहार विषयी अज्ञान

सर्वाधिक कुपोषित मुले दक्षिण आशियात असून त्यात सर्वाधिक ६.१ कोटी मुले भारतात आहेत असे युनिसेफच्या अहवालात म्हटले आहे. या अहवालानुसार दक्षिण आशियात पाच वर्षांपेक्षा कमी वयाच्या कुपोषित मुलांची संख्या ८ कोटी ३० लाखाच्या जवळपास आहे. भारतातील ही संख्या ६.१ कोटी आहे. पाकिस्तान आणि बांगलादेशाच्या तुलनेत कुपोषित भारतीय मुलांची टक्केवारी जास्त आहे ही भारतासाठी चिंताजनक बाब आहे. पाच वर्षांपेक्षा कमी वयाची भारतातील कुपोषित मुलांची संख्या ४८%, पाकिस्तानातील ४२% आणि बांगलादेशातील ४३% आहे.

भारतापेक्षा जास्त कुपोषित मुलांचे प्रमाण अफगाणिस्तानात आणि नेपाळ मध्ये आहे. अफगाणिस्तानात पाच वर्षांपेक्षा कमी वय असलेल्या कुपोषित मुलांची संख्या ५९%, तर नेपाळ मध्ये ४९% आहे. एकूण संख्या पाहता अफगाणिस्तान, नेपाळच्या पाठोपाठ भारतात सर्वाधिक कुपोषित मुले आहेत.

कुपोषित मुलांची टक्केवारी :

अफगाणिस्तान	५९%(२९ लाख)
नेपाळ	४९%(१७.५ लाख)
भारत	४८%(६.१ लाख)
बांगलादेश	४३%(७२ लाख)
पाकिस्तान	४२%(१ कोटी)

युनिसेफ मधील दक्षिण आशिया विषयक संचालक डॅनियल येले यांनी ही आकडेवारी चिंताजनक असल्याचे म्हटले आहे. दक्षिण आशियातील अनेक देशांची आर्थिक स्थिती चांगली असली तरी कुपोषणाचे वाढते प्रमाण चिंताजनक आहे.

सर्वाधिक कुपोषित मुले असणारे पाचही देश दक्षिण आशियातच आहेत. दक्षिण आशियासाठी हा धोक्याचा इशारा आहे. या पाच देशात ८.३ कोटी मुले कुपोषित असून उर्वरित जगातील कुपोषित मुलांची संख्या ७.२ कोटी आहे.

कुपोषण २०१९ ऑक्टोबरला मध्ये वैश्विक उपासमारी सूचकांमध्ये भारत ११७ देशांमध्ये १०२ या स्थानावर होता. वर्षे २०१८ मध्ये भारत १०३ या स्थानावर होता. देशातील कुपोषणाची समस्या विषय माहिती वित्तमंत्रीच्या बजेट भाषणामध्ये सुद्धा दिसून आली. वर्ष २०१७ मध्ये स्वास्थ्य आणि परिवार कल्याण मंत्रालय द्वारा राष्ट्रीय स्वास्थ्यविषयी निती २०१७ मध्ये सांगण्यात आली.

द स्टेट ऑफ द वर्ल्ड चिल्ड्रन- २०१९ च्या रिपोर्ट नुसार देशांमध्ये ५ वर्षे असलेल्या प्रत्येक ३ मुलांमध्ये एक मुलगा कुपोषित आणि कमी वजन असलेला आढळून आला. पूर्ण देशात ही संख्या २०० मिलीयन आणि भारतामध्ये प्रत्येक दुसरा मुलगा कुपोषणामुळे कोणत्या ना कोणत्या समस्येने ग्रसलेला आहे. रिपोर्टवरून हे ही लक्षात आले की, वर्ष २०१८ मध्ये भारतामध्ये कुपोषणामुळे ५ वर्षाखालील सुमारे ८.८ लाख मुलांचा मृत्यू झाला. नाइजीरिया (८.६ लाख), पाकिस्तान (४.०९ लाख) आणि कांगो गणराज्य (२.९६ लाख) पेक्षा जास्त आहे.

भारतीय संविधान आणि कुपोषण :

संविधान अनुच्छेद- २१ आणि अनुच्छेद- ४७ भारत सरकारने सगळ्या नागरिकांसाठी पर्याप्त भोजनासोबत एक सन्मानित जीवन जगण्याकरिता योग्य उपाय करण्यासाठी प्रेरित केले आहे. परंतु, भारतीय संविधानामध्ये भोजनाचे अधिकाराला महत्वाच्या अधिकाराच्या रूपात मान्यता देण्यात आली नाही.

अनुच्छेद- २१ च्या अनुसार कोणत्याही व्यक्तिला त्यांच्या जीवनात आणि त्यांच्या स्वतंत्रता पासून वंचित करू शकत नाही. संविधानाच्या अनुच्छेद- ४७ च्या अनुसार राज्य आपल्या लोकांसाठी पोषणहारस्तर आणि जीवनस्तर उंचविण्यासाठी आणि लोकांच्या स्वास्थ्यामध्ये सुधारणा करणे आपल्या प्राथमिक कर्तव्याच्या रूपांमध्ये समाविष्ट करतील यानुसार संविधानाच्या मुल अधिकाराशी संबंधित प्रावधानामध्ये अप्रत्यक्ष राज्यामध्ये निती निर्देशक तत्वांवर संबंधित प्रावधानांमध्ये प्रत्यक्ष रूपात कुपोषणाला संपविण्या विषयी बोलणे झाले आहे.

कुपोषणामुळे बालकांच्या विकासावर होणारा परिणाम :

कुपोषणाचा बालकांच्या सर्वांगीण विकासावर परिणाम होतो, बालकांच्या वाढीचे वय विकास यानुसार आहार नसल्याने त्याचे अपूर्ण पोषण होते आणि बौद्धिक, मानसिक, शारीरिक विकासाला बाधा निर्माण होऊन बालकांचा विकास खुंटतो.

- १) अंधश्रद्धा, अज्ञान, रूढी-परंपरा, गैरसमजुती यामुळे सकस आहाराचा अभाव.
- २) पदार्थांमध्ये प्रथिन व जीवनसत्वांचा अभाव.
- ३) आरोग्य विषयक सुविधांचा अभाव, औषधोपचार करून घेण्याचे प्रमाण कमी.
- ४) शासकीय योजनेच्या माहितीचा अभाव.
- ५) भेसळयुक्त पदार्थांचे सेवन, गलिच्छ वस्ती, अशुद्ध पाणीपुरवठा, रोजगार व शिक्षणाचा अभाव.
- ६) रोजगार व उत्पन्नाच्या कमतरतेमुळे सकस आहाराचा परिणाम आरोग्यावर होतो.
- ७) डाळ, कडधान्ये, दुधाचा वापर अत्यल्प.
- ८) नविन परिवर्तन घडवून आणण्याची मानसिकता नाही.
- ९) शाळेतील गळतीचे प्रमाण अधिक व शासकीय योजनांच्या माहितीचा अभाव आढळून आला.
- १०) गैरसमजुती यामुळे दिवसेंदिवस या भागात कुपोषणाची वाढ होताना दिसून येते.

उपाययोजना :

- १) आहारा विषयी जनजागृती निर्माण करणे.
- २) अंधश्रद्धा, अज्ञान निमुलून करून त्याविषय प्रबोधनपर जागृती निर्माण करणे.

- ३) प्रत्येक व्यक्तित्वने समाजाचा घटक म्हणून त्यांच्या भावना न दुखावता त्यांच्यात परिवर्तन घडवून आणणे.
- ४) प्राथमिक आरोग्य केंद्राच्या माध्यमातून फिरते दवाखाने काढून त्यांना आरोग्य व आहार विषयी महत्त्व पटवून देणे.
- ५) स्वयंसेवी संस्थांची मदत घेवून शासकीय योजनांचा फायदा त्यांच्या पर्यंत पोहचविणे.
- ६) माता व मुलांकरीता शिक्षण.
- ७) कुपोषणाची समस्या सोडविण्यासाठी 'कुपोषण हटाव' सारखी योजना राबविणे आवश्यक आहे.

कुपोषण निर्मुलनामध्ये लोकसहभाग :

महाराष्ट्र राज्यातील अनेक आव्हानांपैकी एक असलेल्या कुपोषण या आव्हानाचा यशस्वी मुकाबला करण्याचे काम राज्यातील एकात्मिक बालविकास सेवा योजना व आरोग्य यंत्रणा करत आहेत. कुपोषण विषयामध्ये Focused Approach ने जाण्यासाठी राज्यामध्ये युनिसेफच्या आर्थिक व तांत्रिक सहाय्याने शासनाने राजमाता जिजाऊ माता बाल आरोग्य व पोषण मिशनची सन २००५ सालामध्ये स्थापना केली. गेल्या नऊ वर्षांमध्ये सर्वांनी मिळून केलेल्या प्रयत्नास यश येत असल्याचे सन २०१२ मधिल CNSM (Comprehensive Nutrition Survey in Maharashtra) अहवालाने दाखवून दिले आहे. सन २००५-२००६ मधिल NFHS-III (National Family Health Survey-III) व सन २०१२ मधिल CNSM अहवालाची तुलना करता राज्यातील कुपोषणामध्ये मोठ्या प्रमाणात घट झाली आहे. या कामाची प्रशंसा राष्ट्रीय व जागतिक स्तरावरून करण्यात आली आहे.

तथापि अद्याप बरेच काम बाकी असून याच पद्धतीने काम पुढे नेवून राज्यातील आदिवासी व शहरी भागातील High Burden Pockets वर जास्त लक्ष केंद्रित करण्यात येत आहे. या कामी एकात्मिक बालविकास सेवा आरोग्य यंत्रणा जिल्हा स्तरापासून गाव स्तरपर्यंत/अंगणवाडी केंद्र स्तरपर्यंत प्रभावीपणे Focused पद्धतीने काम करत आहेत.

परंतु, कुपोषण निर्मुलन ही फक्त ICDS व Health यंत्रणेचीच किंवा फक्त शासनाचीच जबाबदारी नसून समाजातील प्रत्येक घटकाची जबाबदारी आहे. या भावनेतून शासनाने गेल्या चार वर्षांपासून समाजातील सर्व घटकांचा या कामी सक्रिय सहभाग घेण्यासाठी एक प्रभावी मोहिम उघडली आहे. राज्यातील कुपोषण निर्मुलनासाठी जनजागृती (IEC) करणे व लोकसहभाग मिळविणे यासाठी सन २०११ पासून राजमाता जिजाऊ आरोग्य व पोषण अभियान म्हणून ही मोहिम (Compagin) दर वर्षी दिनांक १४ नोव्हेंबर ते ७ एप्रिल या कालावधीमध्ये राज्यभर राबविण्यात येते. या मोहिमेस सर्वत्र चांगला प्रतिसाद मिळत असून राज्यातील जिल्ह्य-जिल्ह्यंमध्ये लोकसभागाच्या अनेक नाविण्यपूर्ण कल्पना राबविण्यात येत आहेत. एका जिल्ह्यत सुरु केलेली एखादी नाविण्यपूर्ण संकल्पना इतर जिल्ह्यंनी आत्मसात करून तशी अंमलबजावणी करण्याचे व पुढे जाण्याचे काम सुरु आहे.

या कामी अधिक जोर यावा व विशिष्ट जिल्ह्यत राबविलेले नाविण्यपूर्ण उपक्रम सर्वत्र जिल्ह्यत राज्यभर पोहचावेत या हेतूने कुपोषण निर्मुलनाच्या यशोगाथा (Best Practices) संकलीत करण्याचे काम हाती घेण्यात आले आहे. या यशोगाथा राबविणाऱ्यांचा गौरव करणे व इतरांना प्रोत्साहित करणे या दुहेरी उद्देशाने या यशोगाथांची संक्षिप्त माहिती सचित्र स्वरूपात पुस्तिकेच्या रूपाने मांडणी करण्यात आली आहे. हे करतांना या यशोगाथा प्रत्यक्षात येण्यासाठी काय-काय प्रक्रिया करण्यात आल्या, कोणते-कोणते उपक्रम राबविण्यात आले, कसे कसे प्रयत्न करण्यात आले यावरही सुरुवातीला दृष्टिक्षेप टाकण्यात आला आहे.

महाराष्ट्रातील कुपोषण रोखण्यासाठी विशेष प्रयत्न :

महाराष्ट्र राज्यातील कुपोषण रोखण्यासाठी विशेष प्रयत्न करण्यात येत आहेत. या प्रयत्नांमध्ये शासनाच्या सर्व संबंधित विभागांचा सक्रिय सहभाग घेणे, राज्यात काम करणाऱ्या स्वयंसेवी संस्थांशी समन्वय ठेवणे व खाजगी क्षेत्राच्या व्यवस्थापन पद्धती व आर्थिक सहकार्य घेणे या बाबींचा समावेश आहे. टाटा ट्रस्ट, जिंदाल स्टील वर्क्स, रिलायन्स फाऊंडेशन, अवंथा फाऊंडेशन इत्यादी विविध कॉर्पोरेट्स या कामी पुढे आलेले असून त्यांच्या मदतीने ठाणे, पालघर, नाशिक, नंदूरबार, अमरावती जिल्ह्यंमध्ये काम सुरु आहे.

बालकांच्या पोषणस्थितीचा विचार करता, महाराष्ट्रातील ठाणे, नाशिक, नंदूरबार, अमरावती (मेळघाट) व गडचिरोली हे जिल्हे कुपोषणासाठी अतिसंवेदनशिल आहे. ह्य आदिवासी भागातील कुपोषण निर्मुलनासाठी शासन विविध उपाय योजना करित आहे. महाराष्ट्रातील कमी वजन असलेल्या बालकांच्या संख्येत सातत्याने घट होत आहे. यामागे प्रामुख्याने लोक सहभागाचे विविध उपक्रम जसे मुठभर धान्य योजना, माता बैठकांच्या माध्यमातून प्रभावी समुपदेशन, स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या सहकार्यातून व एस. टी महामंडळाच्या सहाय्याने हिरकणी कक्षांची स्थापना इत्यादी चांगले उपक्रम सुरू आहेत. औरंगाबाद, अहमदनगर जिल्ह्यातील डिजीटल/आय.एस.ओ./मॉडेल अंगणवाडीचा आदर्श पाहून राज्यातील इतरही जिल्ह्यात मॉडेल/डिजीटल अंगणवाड्या तयार होत आहेत.

राजमाता जिजाऊ माता- बालआरोग्य व पोषण मिशन मार्फत माता सक्षमीकरणाची विशेष मोहिम हाती घेण्यात आली आहे. माता सक्षमीकरणासाठी राज्यस्तारवरून 'संवाद मातांशी' चा व्हिडीओ कॉन्फरन्सद्वारे आयोजित कार्यक्रमातून एकात्मिक बालविकास सेवा योजनेतील अधिकारी व कर्मचाऱ्यांची क्षमता बांधणी करण्यात येत आहे. माता बैठकांमध्ये मातांची उपस्थिती वाढविणे व त्यांच्या मानसिकतेत सकारात्मक बदल घडवून आणण्यासाठी भूमिका नाट्य, फिल्म शो, विविध खेळ, पाककृती, इत्यादीचा वापर करण्यात येत आहे.

कुपोषण निर्मुलनासाठी राज्यात लोकसहभागातून घडत असलेल्या नाविण्यपूर्ण उपक्रमांचे एकत्रिकरण करण्यात आले असून, त्यामध्ये दिलेली माहिती एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेतील अधिकारी कर्मचाऱ्यांना निश्चितच प्रेरणादायी ठरेल. लोकसहभागातून राबविण्यात आलेले हे उपक्रम राज्यातील बालकांच्या पोषणस्थितीत सुधारणा घडवून आणण्यासाठी फायदेशीर ठरतील असा विश्वास वाटतो.

किर्वाड : भारत, कुपोषण, आहार, अंधश्रद्धा, पोषण

संदर्भ :-

- १) लोकराज्य - माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, महाराष्ट्र शासन ऑगस्ट २००९
- २) बालविकास केंद्र मार्गदर्शिका राजमाता जिजाऊ माता- बाल आरोग्य व पोषण मिशन औरंगाबाद
- ३) तारणेकर सौ. मिनाक्षी १९७६- 'आहार आणि पोषण' दत्तासन प्रकाशन, नेहरू मार्ग, नागपूर
- ४) युनिसेफ- बालकांचे हक्क
- ५) महाराष्ट्र शासन परिपत्रक- महिला व बाल विकास आयुक्तालय. १५५९९/२००७
- ६) पोषण-कुपोषण -ICDSपुस्तिका
- ७) महाराष्ट्र टाइम्स - १२ सप्टेंबर